

FLOTA ROMANĂ LA DUNĂREA DE JOS ÎN CURSUL RĂZBOAIELOR DACICE

Octavian BOUNEGRU

Orice încercare de interpretare și de reconstituire, fie de ordin general, fie doar a unor momente anume, a înfruntărilor armate dintre daci și romani, petrecute la sfârșitul secolului I e.n. și în primii ani ai celui următor, se lovește în mod inevitabil de lipsa unor informații istorice precise. Este știut că din principalele izvoare referitoare la războaiele dacice, *Comentariile* lui Traian¹ și *Geticele* lui Criton² nu s-au păstrat decât câteva rînduri, și acelea fără prea mare importanță. Singura sursă mai coerentă este cartea LXVIII din *Istoria romană* a lui Dio Cassius, care ni s-a transmis însă, din păcate, doar prin rezumatele lui Xiphilinos. Alte câteva scurte mențiuni la unii autori tîrzii și în cronografii³, pot fi puse în legătură cu evenimentele petrecute în primul război dacic.

Acesta este principalul motiv pentru care s-au întîmpinat serioase dificultăți în stabilirea exactă a evenimentelor petrecute în acei ani, asupra cărora istoricii de ieri și de azi au emis ipoteze, nu de puține ori, contradictorii. Este adevărat că lipsa surselor istorice este suplinită în bună măsură de prețioasele reliefuri ale Columnei lui Traian. Și în cazul acestora însă au fost formulate două păreri deosebite. Astfel, unii istorici au considerat că importantul monument de la Roma constituie o imagine fidelă și exactă a războaielor dacice, putîndu-se acorda deplină încredere scenelor în localizările topo și hidrografice, în desfășurarea evenimentelor⁴. Alții, dimpotrivă, uzînd de argumente mai convingătoare, sînt de părere că acestea sînt reprezentări artistice, de sinteză, cu inevitabilele exagerări și deformări, fără a avea o valoare deosebită ca izvor istoric⁵. Potrivit acestui punct de vedere, dacă scenele Columnei respectă în general realitățile istorice, ele fiind executate de artiști care nu au fost martori oculari la evenimente, trebuiesc interpretate cu prudență⁶.

În aceste condiții o încercare de evaluare a contribuției flotei romane la desfășurarea acțiunilor militare, poate părea, cu atît mai mult, lipsită de perspectiva unei finalizări concludente. Și totuși, prin coroborarea informațiilor istorice, trunchiate dar uneori semnificative, cu cele epigrafice și iconografice, putem ajunge la o imagine de ordin general care, chiar dacă nu excelează prin precizie, are măcar meritul de a încadra corect aportul unităților navale în efortul militar general al armatei romane în cursul războaielor dacice.

În ceea ce privește războaiele dacice din timpul lui Domițian, Izvoarele istorice nu ne menționează acțiunile ale flotei romane, excepție făcând un pasaj din Iordanes, în contextul războiului din anul 86. După catastrofa înfrângere a guvernatorului C. Opplius Sabinus⁷, survenită probabil la începutul anului 86⁸, Domițian părăsește Roma și se îndreaptă spre zona amenințată de daci. Împăratul, care era însoțit de prefectul pretoriului, Cornellus Fuscus și de alți generali, rămâne câteva luni în zona de operații, de pe cursul mijlociu al Dunării, pentru a organiza expediția. O primă măsură de ordin organizatoric a fost împărțirea Moesiei, în Moesia Inferior și Moesia Superior, primul guvernator al acesteia din urmă fiind numit L. Funisulanus Vettonianus⁹.

Cîndva în a doua parte a anului 86, Fuscus, împreună cu Vettonianus, reușesc să-l respingă pe daci din Moesia, ultimul dintre ei primind cele mai înalte decorații militare¹⁰. Mai mult decît atît, după cum ne relatează Iordanes, Fuscus a trecut Dunărea, pe un pod de vase, pentru a urmări armata lui Diurpaneus¹¹.

Acest pasaj al lui Iordanes are, după părerea noastră o dublă importanță. Aflăm, în primul rînd, că Fuscus și armata pe care o conducea au trecut fluviul, în Dacia, nu numai în anul 87, ocazie cu care el își găsește sfîrșitul, iar armata este decimată, ci și cu un an înainte, în 86, pe cînd rege al Daciei mai era încă Diurpaneus. În al doilea rînd, textul lui Iordanes ne demonstrează, în ciuda tăcerii altor izvoare, prezența flotei romane în zona în care se desfășurau acțiunile militare¹². Faptul că atît în anul 86, cît și în anul 87 (cînd Fuscus trece a doua oară Dunărea) sînt construite poduri de vase, constituie o dovadă cît se poate de clară a participării unităților navale moesice la aceste două expediții.

Dacă în timpul războaielor din 86—87 e.n. activitatea flotei romane ne este puțin cunoscută, cu mult mai importantă ne apare contribuția unităților navale la războaiele dacice din timpul lui Traian. De altfel, această situație nu trebuie să ne surprindă, activitatea flotei fiind, fără îndoială, direct proporțională cu urlașul efort al armatei romane în anii 101—102 și 105—106.

O primă problemă care se cere a fi elucidată ar fi aceea a componenței și mărimii escadrelor navale participante la războaie. Deși nu deținem informații în acest sens, credem că nu avem nici un motiv să nu presupunem că întreaga flotă moesică, a cărei zonă de acțiune cuprindea tot cursul inferior al Dunării¹³, a luat parte la operațiunile militare. La aceasta s-ar putea adăuga, eventual, și *classis Pannonica*, care supraveghea Dunărea mijlocie. Chiar dacă am admite că aceasta din urmă a participat la războaie, alături de *classis Flavia Moesica*, numărul nu prea mare al vaselor pe care acestea le aveau în componere, ne determină să presupunem că efectivele lor nu puteau fi suficiente pentru a îndeplini sarcinile de ordin militar ce le erau încredințate.

Ar trebui deci să presupunem că în zona de operații au mai fost detașate, în cursul războaielor dacice și alte unități navale. Acest lucru pare a fi confirmat de o recentă analiză a lucrării lui Hyginus, *De metatione castrorum*. Pornind de la analiza judicioasă a textului, N. Gostar era de părere că sînt destule dovezi pentru a afirma că menționarea marelui număr de unități militare care se găseau într-o tabără a unui împărat, în timpul unei campanii, poate fi plasată în timpul primului sau a celui de-al doilea război dacic¹⁴. Această constatare pe care, din păcate, autorul menționat nu a mai reușit să o aprofundeze, așa cum avea de gînd¹⁵, este în măsură să ne ajute la completarea informației în legătură cu unitățile militare navale participante la războaie. Într-adevăr, într-unul din pasaje¹⁶ găsim următoarea înșiruire de trupe: . . . *classici Misenates D, Ravennates DCCC*.

Dacă admitem că datarea propusă de către N. Gostar este cea mai plauzibilă, putem constata că două importante contingente militare navale, formate din militari ai celor două flote pretoriene, cea din Misenum și cea din Ravenna, au fost detașate în zona de operații din Dacia și au participat la războaie. Acest transfer de trupe, împreună, probabil,

cu navele de război corespunzătoare, ni se pare normal, unitățile respective având rolul de a completa și de a întări escadrele militare dunărene.

Să urmărim în continuare care au fost acțiunile sigure, cât și cele posibile, ale flotelor romane în cursul războaielor dacice. O primă constatare de ordin general, care nu-și găsește o reflectare în izvoarele istorice, ar fi că una din sarcinile permanente a unităților navale de luptă trebuie să fi fost aceea de a supraveghea și de a controla întreaga regiune în care se desfășurau luptele, adică de a asigura liniștea pe linia Dunării.

Asupra unei laturi importante a activității flotelor romane în cadrul războaielor dacice, anume aceea a transportului trupelor, informațiile de care dispunem sînt mai bogate. Ne referim în primul rînd la acel pasaj din Dio Cassius, din care rezultă că Traian și-a trecut trupele la nord de fluviu cu ajutorul corăbiilor¹⁷. Nu ne rămîne decît să presupunem că în anul 101 trecerea Dunării s-a făcut nu numai pe podurile de vase, asupra cărora vom reveni mai jos, ci și cu ajutorul navelor de transport. Interesant este faptul că termenul folosit în pasajul mai sus amintit pentru nave este cel de *ὀλκός*, care desemna în general o navă de transport de mari dimensiuni¹⁸ și care putea fi tractată de o navă de război pentru a transporta trupe¹⁹.

Reliefulle Columnei ne oferă prețioase informații de ordin iconografic referitoare la transportul trupelor pe Dunăre, cu ocazia unei campanii din cadrul primului război dacic. Este vorba despre mult controversata campanie a lui Traian în Moesia. Dacă încă din a doua jumătate a secolului trecut, pornindu-se de la interpretarea scenelor XXXI—XLVIII s-a ajuns la concluzia că în primul război a avut loc o campanie undeva la Dunărea de Jos²⁰, abia la începutul secolului nostru s-a arătat că aceasta s-a desfășurat în Moesia²¹, punîndu-se în legătură monumentele de la Adamclisi cu marea bătălie reprezentată pe Columnă²².

Astăzi este aproape unanim acceptată ideea potrivit căreia, în iarna anului 101—102²³ sau în primăvara anului 102²⁴, după situația creată prin năvălirea aliaților lui Decebal în Moesia, Traian părăsește teatrul de război din Dacia și se îndreaptă în grabă spre zona amenințată, unde are loc, printre altele, bătălia de lângă Adamclisi²⁵. Mai mult decît atît, în vremea din urmă R. Vulpe, folosind argumente pertinente, demonstrează că în cartea XLVIII, 8 a lui Dio Cassius se găsește un fragment din descrierea campaniei din Moesia²⁶. Analizîndu-se textul respectiv, se consideră că procedeul folosit de către Xiphilinos este cel al juxtapunerii unor pasaje din textul original, ajungîndu-se la concluzia că în acest pasaj este descrisă bătălia de la Adamclisi și nu cea de la Tapae²⁷.

În orice caz, oricare ar fi rezultatul îndelungatelor discuții asupra acestui moment al războaielor dacice, din punctul de vedere al lucrării de față important ni se pare faptul că scenele XXXIII, XXXIV—XXXV, XLVI ne oferă dovada utilizării vaselor de război de tipul *liburna*²⁸, pentru transportul trupelor pe Dunăre, spre și apoi dinspre zona amenințată. Mai precis, este clar că în scenele XXXIII, XXXIV—XXXV este reprezentat drumul parcurs de unitățile militare, în fruntea cărora se găsea Traian, spre Moesia, iar în scena XLVI se prezintă îmbarcarea acestora după încheierea cu succes a campaniei, pentru a fi transportate înapoi în Dacia. În contextul situației din anul 102, contribuția flotelor romane la transportarea trupelor în timpul cel mai scurt spre zona amenințată de barbari a fost decisivă.

Poate că nici unul din aspectele activității flotelor romane în cursul războaielor dacice nu este mai important decît acela al aprovizionării cu alimente și materiale de război. Rolul flotei în asigurarea bunei aprovizionări a armatei este oglindit nu numai de reprezentările de pe Columnă, dar și de unele izvoare istorice. Nu întîmplător, chiar în primele scene (II, III) observăm febrila activitate de transport și de aprovizionare cu materiale de război, de creare a unor puternice baze de aprovizionare pentru viitoarele operațiuni militare, activitate în centrul căreia se află mijloacele navale de transport.

Celălalt episod în cursul căruia contribuția flotei la aprovizionarea armatei ne apare intens reliefată pe Columnă (scenele XXXIII, XXXIV—XXXV, XLVI) este campania din Moesia. În cluda faptului că navele de transport reprezentate pe Columnă sînt, fără excepție, identice și foarte schematic redată, ceea ce nu ne ajută la identificarea vreunui tip anume, frecvența în care apar ele, ostentația cu care este redată încărcătura fiecăreia, sugerează efortul deosebit pe care îl depune flota pentru a asigura în permanență trupele cu cele necesare desfășurării războiului ²⁹.

Nu vom afla, poate, niciodată care erau principalele baze de aprovizionare ale armatei romane, nici repartiția lor geografică, deși se poate presupune că ele nu se puteau afla departe de Dunăre, calea cea mai sigură de aprovizionare. În acest context, un anumit pasaj din pridianul unității *cohors I Hispanorum veterana quinquenaria (equitata)*, cunoscut sub numele de papirusul Hunt, ne oferă informații a căror importanță nu a fost îndeajuns de evidențiată. Este vorba despre rîndul 33: *in (n)avario ad naves frumentarias in is dec i[...]*. Pe lângă menționarea clară a escortării navelor de transport de către unități militare terestre, confirmată și de un alt pasaj al aceluiași document ³⁰, se poate observa că se face referire la un *navarium*, cuvînt a cărei semnificație nu ne este lămurită, dar care s-ar putea interpreta ca un termen militar ³¹ ce desemna, poate o bază de aprovizionare a armatei. Mai mult decît atît, avîndu-se în vedere cuvintele imediat următoare acestui termen (*ad naves frumentarias*), se poate presupune că *navarium* era un mare depozit de cereale, situat pe malul Dunării, eventual înglobat într-un port dunărean.

Deosebit de semnificativă ni se pare menționarea acelor *naves frumentariae*. Aceste nave, a căror formă, structură și mărime le cunoaștem grație unei reprezentări de la Ostia ³² asigurau, sub protecția trupelor terestre, aprovizionarea armatei, contribuind la crearea de stocuri de cereale. Ele completează seria de nave de transport de care dispuneau flotele romane reunite, în cursul războaielor dacice, anume vase folosite pentru transportarea diverselor categorii de mărfuri și materiale de război și vase folosite pentru transportarea calilor (de tipul *hippago*), ambele categorii figurate pe Columna lui Traian. Nu putem ști însă dacă aceste tipuri speciale de nave de transport se găseau în subordinea flotei militare, așa cum ni s-ar părea normal, sau numai a armatei terestre.

În ceea ce privește încadrarea cronologică încă nelămurită a detașărilor de trupe menționate de *pridianum*, aceasta nu schimbă prea mult lucrurile. Fie că se acceptă datarea în anul 99 a papirusului ³³, fie în anul 105 ³⁴, cum pare să o confirme o recentă descoperire epigrafică ³⁵, este sigur că înaltea unuia dintre cele două războaie dacice, primul s-au al doilea, s-au făcut pregătiri masive, în cadrul cărora aprovizionarea cu cereale a trupelor a avut un rol deosebit.

Încheiem această scurtă prezentare, cu evidențierea unei importante atribuții îndeplinite de flotă în cadrul războaielor dacice, aceea de a construi poduri de vase și de a asigura securitatea traversării cursurilor de apă, în special a Dunării.

După cum este cunoscut, în primul război, armata romană a trecut Dunărea pe poduri de vase alcătuite din ambarcațiunile special construite pentru astfel de situații, numite *ratis* sau *ρατις* ³⁶. Pe Columna lui Traian astfel de poduri de vase sînt înfățișate în scenele IV și XLVII. Trebuie deci să presupunem că flotele romane dispuneau de ambarcațiuni de tipul *ratis*, dar și de trupe specializate în construirea rapidă a podurilor.

Un fapt mai puțin luat în considerare pînă acum, este acela că dacii au opus o oarecare rezistență, pe malul stîng al Dunării, unităților militare care traversau fluviul. Aflăm aceasta dintr-un scurt dar edificator pasaj din *Geticele* lui Criton ³⁷, păstrat în lexiconul Suidas, care ne spune: «încă pe cînd treceau fluviul și tocmai pe cînd debarcau, i-au atacat» spune Criton în *Getice* ³⁸. Deși ne lipsesc amănuntele, încercarea dacilor de a-i opri pe romani în timp ce aceștia traversau Dunărea, este de luat în seamă.

Putem chiar să reconstituim desfășurarea acestei înfruntări, prima din lunga serie de crâncene lupte, folosind un pasaj din Dio Cassius, LXVIII, 26, în care este descris un moment din războaiele partice purtate de Traian. Iată ce ne spune textul: „Odată cu sosirea primăverii [a. 116 e.n.] Traian intră pe teritoriul dușmanilor. Cum ținutul din preajma Tigrului nu posedă lemn potrivit pentru construcția de bărci, împăratul transportă pînă la fluviu, pe căruțe, bărci construite în pădurile învecinate cu orașul Nisibis, astfel concepute încît se puteau demonta și monta la loc. Cu multă greutate izbuti să întindă un pod de vase peste fluviu, la poalele muntelui Cardynon. Barbarii, ocupînd poziții pe celălalt mal, căutau să-l împiedice (Traian avea însă mulțime de bărci și de oameni). În vreme ce unele bărci se montau la repezeală, altele, încărcate cu soldați greu înarmați și cu arcași, le protejau pe cele dinții mergînd înainte”³⁹.

Din acest pasaj deosebit de interesant, reținem în primul rînd că acele ambarcațiuni-ponton de tipul *ratīs* puteau fi transportate în căruțe, pentru a fi folosite în cazul trecerii unui fluviu. O fericită confirmare a acestui procedeu o găsim pe reliefulle Columnei lui Marcus Aurelius, unde este reprezentat un astfel de care încărcat cu pontoane⁴⁰.

Nu mai puțin semnificativ este și amănuntul că, în cazul în care, în timpul traversării cursului de apă sau în timp ce erau montate plutele, romanilor li se opuneau barbarii, unități militare speciale, constituite din acei *classarii* (Infanteria marină romană) asigurau protecția acestora care construiau podul de vase.

Păstrînd rezervele cuvenite, nu ni se pare cu totul exclus ca episodul relatat de Criton să se fi petrecut în mod asemănător cu cel descris de Dio Cassius, în războaiele partice. Oricum ar fi, pasajul lui Criton constituie o nouă dovadă a variatelor acțiuni întreprinse de flotele romane în anii 101–102 și 105–106.

NOTE

1. Priscian, VI, 13, p. 205.

2. Criton, în FGH, II b, 4(2).

3. Ammianus Marcellinus, XXXI, 5, 15; Iordanes, *Get.*, XVIII, 101; Georgios Syncellus, I, p. 655, 14–15; Hieronymus, (ed. Helm), p. 194; Aurelius Victor, *De Caesaribus*, XIII.

4. C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, II–III, Berlin-Leipzig, 1896–1900, *passim*; S. Reinach, *La Colonne Trajane au Musée de Saint-Germain*, Paris, 1886, p. 27; Th. Antonescu, *Columna Traiană*, I, Iași, 1910, p. 55–57.

5. H. Stuart Jones, *Papers of British School at Rome*, V, 1910, p. 433–461; Th. Bird, *Die Buchrolle in der Kunst*, Leipzig, 1907, p. 269–271; K. Lehmann-Hartleben, *Die Trajanssäule. Ein römisches Kunstwerk zu Beginn der Spätantike*, I, Berlin-Leipzig, 1926, p. 184; E. Strong, *La scultura romana da Augusto a Constantino*, II, Roma, 1926, p. 158 (cu observațiile lui R. Vulpe, *DID*, II, p. 81, n. 70); G. Ch. Picard, *Les Trophées romains. Contribution à l'histoire de la religion et de l'art triomphale de Rome*, Paris, 1956, p. 390.

6. H. Daicoviciu, *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 322–323.

7. Suetoniu, *Dom.*, VI, 1; Eutropius, VII, 23, 4; Iordanes, *Get.*, XIII, 76.

8. A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 38. Cf. și St. Gsell, *Essai sur le règne de l'Empereur Domitien*, Paris, 1893, care opinează pentru sfîrșitul anului 85. K. Patsch *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V/2, Viena, 1937, p. 5, consideră că războiul începe în iarnă anului 85–86.

9. *CIL*, III, 4013 = *ILS*, 1005; *CIL*, XI, 571. Împărțirea Moesiei a avut loc deci în anul 86, poate în prima jumătate, dar oricum înainte de prima expediție romană împotriva dacilor, și nu la sfîrșitul anului 85, cum arată St. Gsell, *op. cit.*, p. 137, întrucît Vettonianus primește decorațiile militare în calitate de guvernator al Moesiei Superioare.

10. *CIL*, III, 4013: ... *donato [ab imp. Domitiano Aug. Germanico] / bello Dacico coronis IIII / murali, vallari, classica aurea / hastis puris IIII, vexillis (sic) IIII*. Pentru cariera lui Funisulanus Vettonianus, vezi A. Stein, *op. cit.*, p. 35–38; A. Groag, *RE*, VII, 1910, s.v. *Funisulanus*, col. 301–305; *PIR*², F 570, p. 225.

11. Iordanes, *Get.*, XIII, 77: *Qua necessitate suorum Domitianus cum omni virtute sua Illyricum properavit et totius pene rei publicae militibus ductore Fusco praelato cum lectissimis viris amnem Danubii consertis navibus ad instar pontis transmeare coegit super exercitum Dardanei*.

12. Em. Condurachi, *Actes du IX Congrès international d'études sur les frontières romaine. Ma maia* 1972, București—Köln—Viena, 1974, p. 86—87.
13. C. Starr, *Roman Imperial Navy*, Cambridge, 1960, p. 132.
14. N. Gostar, *Dacia*, N.S., XXIII, 1979, p. 115—122.
15. Ibidem, p. 115, n. 4: „Nous nous réservons pour une autre fois l'occasion d'analyser la datation de l'opuscule *De metatione castrorum*, mais nous nous contentons pour le moment d'anticiper deux constatation: le terme de *nationes* (19, 24, 30, 43) pour les unités ethniques est caractéristique pour le Ier siècle, quand on peut rencontrer l'expression *praefecti nationum* (CIL, V, 5267 = ILS, 2721; P. Collart, BCH, 57, 1933, p. 321—327) pour le commandement de troupes. D'autre part, Hyginus (24, 29, 30, 43) rapelle parmi les *nationes* et à côté de *nationes* les troupes ethniques; *Gaesoti*, *Palmyreni*, *Mauri equites*, *veredarii*, (*Germanici*) *exploratores*, qu'on retrouve dans l'armée de Dacie pendant les années immédiatement suivantes aux guerres daces, preuve que ces unités ont participé aux guerres daces de Trajan”.
16. Hagnus, *De metatione castrorum*, 30.
17. Dio Cassius, LXVIII, 8, 1 (la Tzetz. Chil, II, 62—63): *Πρὸς δὲ τὸν Ἴτρον πεφνακῶς Τραϊανὸς εὐνέως Ῥωμαίους διεπόρνευεν ὀλκάσι πρὸς τοὺς Δάκας*.
18. J. Scheffer, *De militia navalium*, Upsaliae, 1654, p. 256. Cf. *Lexicon Suidae*, 0171, s.v. Ὀλκάς.
19. J. Scheffer, *op. cit.*, p. 257.
20. W. Froehner, *La Colonne Trajans*, Paris, 1865, p. 95—107; C. Cichorius *op. cit.*, p. 146—218; E. Petersen, *Traians dakische Kriege noch dem Säulenrelief erzählt*, I, Leipzig, 1899, p. 34—52.
21. Th. Antonescu, *op. cit.*, p. 108—180.
22. Idem, *Le Trophée d'Adamclissi*, Iași, 1905, p. 18—20, 209—222.
23. K. Patsch, *op. cit.*, p. 66.
24. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 89. M. Simpetru, *Trophaeum Traiani II. Monumentele romane*, București, 1984, p. 150, arată că, pe baza orientării sale solare, altarul de la Adamclisi a fost ridicat în anul 101, în toiu verii și deci că această campanie moesică a avut loc în această perioadă, deși nu este exclus nici anul 102, însă în același anotimp.
25. O dovadă de necontestat a unei mari bătălii în acest loc este ansamblul de monumente (monumentul triumfal, altarul funerar și mausoleul) de la Adamclisi; vezi M. Simpetru, *op. cit.*, *passim*.
26. R. Vulpe, ST.Cl., VI, 1964, p. 205.232 = idem, *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 234—265.
27. H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, privește cu rezervă interpretarea lui R. Vulpe, considerând că la Dio Cassius, XLVIII, 8, lipsește de fapt toată descrierea campaniei din Moesia; nu se aduc însă argumente convingătoare.
28. Applan, *Bell. civ.*, II, 35, 156; Lucanus, *Phar.*, III, 529—534; Plutarch, *Anton.*, 67, 2; Vegetius, V, 3. Pentru considerații asupra acestui tip de navă de război, vezi: S. Panciera, *Epigraphica*, 1956 p. 131 și urm; W. W. Tarn, *JRS*, XXI, 1931, p. 133; L. Casson, *Les marins de l'antiquité*, Paris, 1961, p. 251—252; J. Rougé, *La marine dans l'antiquité*, Paris, 1975, p. 134—135; H. D. L. Viereck, *Die römische Flotte. Classis romana*, Herford, 1975, p. 35—37.
29. C. Starr, *op. cit.*, p. 133 consideră că, în general, în desfășurarea marilor expediții sarcina aprovizionării trupelor cădea aproape în întregime în serviciul comandamentului general al armatei. De remarcat însă că în sprijinul acestei ipoteze nu sînt aduse nici un fel de argumente. K. Patsch, *op. cit.*, p. 50, nu se îndoiește, așa cum era și firesc, de rolul important pe care flota moesică l-a avut în aprovizionarea cu alimente și materiale de război a trupelor concentrate pe Dunăre.
30. Este vorba despre soldați ai acestei unități detașați *ad annonam defendendam*.
31. R. Vulpe, *St. Cl.*, II, 1960, p. 343.
32. M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, ed. a II-a Oxford, 1957, pl. XXVI, 2.
33. R. O. Fink, *JRS*, XLVIII, 1958, p. 107; R. Vulpe, p. 337—343.
34. R. Syme, *JRS*, XLIX, 1959, p. 26—33; J. F. Gilliam, *Hommage à Albert Grenier*, Latomus, 58, 1962, p. 749.
35. A. Rădulescu, M. Bărbulescu, *Dacia*, N.S., XXV, 1981, p. 356—357.
36. Isidor, *Or.* XIX, 1, 19; cf. P. M. Duval, *MEFRA*, 61, 1949, p. 138, nr. 14; E. de Saint-Denis, *Revue Philologique*, XLVIII, 1974, 1, p. 18—19.
37. Criton, în *FGH*, II b, 4(2) p. 931.
38. *Suidae Lexicon*, (ed. A. Adler), s.v. τὸ ἀρτίως: «ἐπι περαιουμένοις καὶ ἀρτίως ἀποβαίνουτιν ἐπιτίθενται» Κρίτων Γετιχοῖς.
39. Dio Cassius, *Istoria romană*, IV, Cluj, 1985 (trad. A. Piatkowski).
40. D. Zwickler, *Studien zum Markussäule*, Amsterdam, 1941, pl. 18.

THE ROMAN FLEET ON THE LOWER DANUBE DURING THE DACIAN WARS

— SUMMARY —

Besides the naval units of the classis Flavia Moesica and classis Flavia Pannonica, there are also considered to have taken part in the Dacian Wars two contingents of the fleets of Misenum and Ravenna, mentioned in a passage in Hyginus, 30. There are presented the main aspects regarding the activity of the Roman fleets during the Dacian Wars: the transports of the troops, the transport of the wars and war materials, the supplying of the army with cereals. An important role was played by the units of the classici which secured the crossing of the water courses by the land troops.

LA FLOTTE ROMAINE DU BAS DANUBE AU COURS DU GUERRES DACES

— RÉSUMÉ —

On considère que deux contingents des flottes de Misenum et Ravenna, mentionnés par Hyginus, 30, ont participé aux guerres daces, tout comme les unités navales de classis Flavia Moesica et classis Flavia Pannonica. On présente ensuite les principaux aspects de l'activité des flottes romaines pendant ces guerres: le transport des troupes, des marchandises et des matériaux de guerre, tout comme l'approvisionnement de l'armée avec des céréales. Les unités de classici assuraient également la sécurité de traversée des rivières par les troupes terrestres.